

КРИЗА ДЕМОКРАТІЇ: АНАЛІЗ І ПРОГНОЗУВАННЯ У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

THE CRISIS OF DEMOCRACY: ANALYSIS AND FORECASTING IN MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE

Прядко Т.П.,

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

Рубан А.О.,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

У статті розглядається криза демократії як одна із глобальних проблем сучасності, коли постає реальна загроза наступу авторитаризму / автократії навіть у країнах з тривалою історією демократичного розвитку. Метою статті є аналіз основних методологічних підходів та напрацювань сучасних науковців щодо внутрішніх умов і чинників нинішнього етапу кризи демократії. Відмічається, що, на думку дослідників, занепад демократії може проявлятися як у недовірі системи стримування і противаг, так і в поступовому встановленні авторитарного контролю над медіа, громадянським суспільством, судовою владою. З'ясовано, що в теоретичному дискурсі виділяються такі основні чинники кризи демократії: високий рівень невдоволення громадян політикою; низький рівень задоволеності та довіри до урядів і політиків; значний дефіцит політичної грамотності; зменшення чисельного складу партій через кризу класичних ідеологій; зростання впливу акторів, які не несуть виборчої відповідальності, таких як транснаціональні інституції, центральні банки чи регуляторні органи; неефективність або провал представництва; поширення складних механізмів управління, які ухиляються від підзвітності та прозорості; загроза популізму та авторитарних настроїв; інформаційна війна та зовнішній вплив. Увагу акцентовано, що вивчення причин і проявів нинішньої кризи демократії дозволяє прогнозувати можливі варіанти розвитку глобального демократичного транзиту та розробляти конкретні плани по мінімізації авторитарного реваншу в окремих регіонах і країнах, здійснювати заходи для зміцнення демократичних цінностей, громадянської активності. Зроблено висновок, що хоча авторитарний відкат є реальною загрозою, особливо у країнах, де суспільство втрачає довіру до демократії та підтримує ідею «сильного лідера», процес занепаду демократії не є неминучим. Його можна зупинити, якщо створити умови для розвитку активного громадянства в умовах глобалізації, поєднуючи ефективні процедури ухвалення рішень із принципами плюралістичної демократії.

Ключові слова: криза демократії, авторитарний відкат, глобальні проблеми сучасності, політичне прогнозування, громадянське суспільство, політична культура.

The article examines the crisis of democracy as one of the global challenges of modernity, where there is a tangible threat of authoritarianism/autocracy advancing even in countries with a long history of democratic development. The aim of the article is to analyze the main methodological approaches and findings of contemporary scholars regarding the internal conditions and factors of the current stage of the democratic crisis. It is noted that, according to researchers, the decline of democracy can manifest both in the inefficacy of the system of checks and balances and in the gradual establishment of authoritarian control over the media, civil society, and the judiciary. The study identifies key factors contributing to the crisis of democracy within theoretical discourse, including: a high level of public dissatisfaction with politics; low levels of satisfaction and trust in governments and politicians; a decline in party membership due to the crisis of classical ideologies; the growing influence of actors who are not electorally accountable, such as transnational institutions, central banks, or regulatory bodies; ineffective or failed political representation; the proliferation of complex governance mechanisms that evade accountability and transparency; the threat of populism and authoritarian tendencies; information warfare and external influence. Emphasis is placed on the idea that studying the causes and manifestations of the current democratic crisis allows for forecasting potential trajectories of global democratic transition and developing specific strategies to minimize authoritarian resurgence in certain regions and countries, as well as implementing measures to strengthen democratic values and civic engagement. The article concludes that while democratic backsliding poses a real threat, especially in societies where trust in democracy is waning and support for the idea of a "strong leader" is growing, the decline of democracy is not inevitable. It can be halted by fostering conditions for active citizenship in the context of globalization, combining effective decision-making procedures with the principles of pluralistic democracy.

Key words: democracy crisis, authoritarian backsliding, contemporary global challenges, political forecasting, civil society, political culture.

Постановка проблеми. Демократія традиційно розглядається як найстабільніша форма правління, що гарантує політичну конкуренцію, громадянські свободи та верховенство права.

Однак останні десятиліття засвідчили зростання тенденцій до так званого «демократичного відкату» (democratic backsliding) – процесу поступового зменшення демократичних стандартів через

централізацію влади, ослаблення незалежних інституцій та обмеження громадянських прав. Демократичний відкат може набувати різних форм: від підриву системи стримувань і противаг до поступового встановлення авторитарного контролю над судовою владою, медіа та громадянським суспільством. Важливо розуміти, що цей процес може відбуватися навіть у країнах із усталеними демократичними традиціями.

Метою статті є аналіз основних методологічних підходів та напрацювань сучасних науковців щодо внутрішніх умов і чинників нинішнього етапу кризи демократії.

Основний зміст. Аналізуючи як соціально-економічний розвиток і трансформація суспільних цінностей сприяють становленню та стійкості демократичних інститутів, Р. Інгларт і К. Вельцель відмічали, що демократія не може бути штучно встановлена лише через інституційні реформи, вона потребує відповідних культурних передумов і громадянської підтримки. Особливу увагу автори приділяли тому, яким чином політична культура може або зміцнити демократичні інститути, або, навпаки, сприяти їхньому підриву, підкреслюючи, що справжня демократизація можлива лише тоді, коли громадяни поділяють відповідні цінності та активно їх підтримують [10]. Через призму політичної культури варто, на нашу думку, досліджувати також і нинішню кризу демократії.

Наростання авторитарних тенденцій у сучасному глобалізованому світі сприяють економічні, політичні, комунікативно-інформаційні фактори, глобальні кризові ситуації (пандемії, терористичні загрози, війни тощо). Економічні кризи, зниження рівня життя часто підриває довіру громадян до демократичних інститутів та сприяє підтримці популістських і авторитарних рішень, політична поляризація, посилення протистояння між політичними групами може призвести до делегітимізації демократичних процедур та використання владних повноважень для переслідування опонентів. Харизматичні лідери-популісти, які виступають проти традиційних еліт, усталених процедур, можуть використовувати антидемократичні методи для зміцнення власної влади. Сучасні комунікаційні системи сприяють не тільки швидкому поширенню інформації, а створюють фактично безмежні можливості для продукування фейкових новин, політичної / державної пропаганди, маніпулювання громадською думкою, контроль над ЗМІ. Реальні кризові ситуації за допомогою комунікаційних технологій часто цілеспрямовано гіперболізуються і використовуються для виправдання посилення виконавчої влади та обмеження прав і свобод громадян.

Для оцінки ризиків занепаду демократії використовуються різні методи прогнозування.

Наприклад, індекси демократії, які здійснюють аналіз міжнародних рейтингів (Freedom House, V-Dem, Polity IV), що дозволяє відстежувати зміну рівня демократії за кількісними показниками. Аналіз політичної риторики, який застосовує методи обробки природної мови (Natural Language Processing), дозволяє оцінювати зміни в політичних дискурсах та тенденції до авторитаризації політичної свідомості політиків і суспільства. Соціологічні дослідження забезпечують вимірювання рівня підтримки авторитарних ідей серед населення, довіри до демократичних інституцій / політичних інститутів. Моделювання на основі великих даних, зокрема аналізу соціальних мереж, рівня політичної активності, протестних настроїв тощо. Історичні аналогії застосовуються для виявлення спільних рис між сучасними демократіями та історичними прикладами їхнього ослаблення, подолання криз, відновлення. Теоретичною основою прогнозування кризових тенденцій на сучасному етапі демократичного транзиту та можливих сценарії їх подолання є наукова аналітика. Проблема нинішнього етапу кризи демократії актуальна в зарубіжній та вітчизняній політології, дослідники приділяють велику увагу аналізу різних її чинників на рівні окремих держав, регіонів, у глобальному вимірі.

Одним із чинників кризи демократії відмічається високий рівень громадянського невдоволення політикою. У колективній монографії за загальною редакцією А. С. Кампоса і Ж. Г. Андре «Виклики демократичній участі: антиполітика, деліберативна демократія та плюралізм» осмислюються цінності демократії участі у XXI ст. та досліджується один із її викликів: як враховувати в політичному процесі тих, хто не погоджується з наявними альтернативами, не виключаючи їх навіть тимчасово з демократичної участі. Автори вважають деліберативну систему, яка намагається включити у пошук взаємоприйнятих рішень широкий спектр інтересів сучасних суспільств реальною перспективою покращення політичної участі. У цьому контексті важливим є сприйняття у спільному публічному просторі плюралізму і культурного різноманіття, що сприятиме вирішенню завдання розвитку активного громадянства в умовах глобалізації, поєднуючи ефективні процедури ухвалення рішень із принципами плюралістичної демократії [7].

На думку теоретиків демократії, великим викликом для сучасної демократії є низький рівень політичної грамотності суспільства [11; 6]. Одним із наслідків дефіциту політичної освіченості стала ще одна загроза демократії – популізм, який переслідує сучасні демократії, незважаючи на тривалість їх функціонування. Сьогодні популістські лідери поєднують священні поняття «нація» і «народ» та нетерпляче ставляться до процедур,

які заважають (як вони вважають) народній волі. Вони хочуть безпосереднього зв'язку між «народом» та ними. Популістські лідери виступають проти конституційного права. У книзі «Король Трамп: Страх, влада і перетворення американської демократії» політолог Трістан Блейк досліджує безпрецедентну трансформацію американського управління під час другого терміну Д. Трампа. Руйнуючи всі очікування щодо традиційного президентства, Д. Трамп послабив інституційні механізми стримувань і противаг, які мали обмежувати виконавчу владу [6]. Професор Б. Крик вважає, що найефективнішим засобом стримування популізму залишається традиції політичного мислення та політичних практик, які виходять із того, що суспільства зазвичай складаються з різних інтересів і цінностей, на які потрібно зважати й досягати компромісу, а не просто об'єднувати [8].

Дослідники К. Хей та Дж. Сток у контексті кризи демократії звертають увагу на низький рівень задоволеності та довіри до урядів і політиків, що постає як проблема політичної відчуженості та відстороненості й охоплює нинішні демократичні системи. Зниження електоральної участі розглядається як симптом більш загальної проблеми, яку не можна вирішити конституційними реформами. На думку авторів, політики мають визнати свою провину у ненавмисному сприянні формуванню глибоко антиполітичної культури, у кризі демократичної політики. Будь-яка стратегія відновлення політики (свідомої участі громадян у політиці) повинна адекватно враховувати багаторівневий характер сучасної політики та ґрунтуватися на справжньому розумінні того, як громадяни сприймають політику й орієнтуються в ній [9]. Натомість М. Уоррен більше зосереджує свою дослідницьку увагу на сферах демократизації через управління, підкреслюючи, що можливості демократичних реформ виборчих інститутів щодо поглиблення демократії обмежені великими, плюралізованими, складними територіальними політичними одиницями, через які вони реалізуються. Він вважає, що концепції, запозичені з теорії партисипаторної демократії, такі як залучення громадян і пряма демократія, більше завуальовують, ніж прояснюють проблему. Більшість нових експериментів залучають відносно небагатьох громадян. Багато з них включають лише зацікавлених осіб і активістів, що оминає більш широкі громадські інтереси / породжує нові форми виключення [16].

Вітчизняна дослідниця Широкова Є. підкреслює роль інформаційних технологій у процесах демократизації та авторитарного контролю. Вона вказує, що цифрові технології можуть сприяти розвитку демократії через поширення незалежної інформації та мобілізацію громадян, але водночас можуть використовуватися авторитарними режи-

мами для масового стеження, маніпуляції громадською думкою та придушення інакомислення [4].

Аналітики також звертають увагу ще на одну кризову тенденцію – зменшення членства в політичних партіях. Зокрема, П. Уайтлі на прикладі Великої Британії констатує, що скорочення членства послаблює партійність виборців, що, у свою чергу, негативно впливає на ефективність уряду та роботу партій на місцях й, отже, підриває легітимність демократичного правління. Автор також відмічає зв'язок між загальною, політичною освіченістю і членством у партії: партійний виборець освіченіший, свідоміший у власному рішенні, менш піддатний впливу популістів [17]. Е. Вольпі зазначає, що за останні 30 років партії зіткнулися з проблемами, такими як зростаюче розчарування громадян, падіння довіри до політиків, зменшення ідентифікації з партіями, зменшення членства в партіях і зростаюча виборча волатильність. Ці труднощі, вважає дослідниця, пов'язані насамперед з партіями як представницькими агентствами, вони продовжують ефективно виконувати організаційну функцію, залишаючись впливовими політичними акторами [15].

Неефективність або провал представництва теж вказуються як чинники сучасної кризи демократії. Часто парламентська більшість в демократичних державах приховує реальний політичний ландшафт, насичений антисистемними партіями та зростаючою підтримкою крайніх правих і крайніх лівих. Дж. Шилдс доводить це у своєму дослідженні на прикладі Франції [13]. Подібні процеси можна спостерігати й у Німеччині, Польщі, Великій Британії та інших країнах. У сформованих двопартійних системах посилюється поляризація політичного ландшафту. Так у США політична поляризація між республіканцями та демократами досягла безпрецедентних рівнів. Під час виборів 2024 року риторика кандидатів включала взаємні звинувачення у фашизмі та зраді, що призвело до зростання напруженості й насильницьких інцидентів між прихильниками обох партій. Ця глибока політична сегрегація нагадувала ситуації в авторитарних державах і країнах з менш розвиненою демократією [5].

Серйозним викликом демократії сьогодні є зростання впливу акторів, які не несуть виборчої відповідальності, таких як транснаціональні інституції, центральні банки чи регуляторні органи. Британський дослідник Ф. Вайберт у монографії «Піднесення невибраних: демократія та нове розмежування влади», досліджуючи виклики, які невибрані органи ставлять перед демократією, стверджує, що разом ці органи слід розглядати як нову гілку влади з власними джерелами легітимності. Він підкреслює, що в суспільстві, яке дедалі більше залежить від знань, важливо не зосереджуватися виключно на політиці як засобі, через який

демократичні суспільства займаються раціональним вирішенням проблем. Він констатує, що невинні органи, такі як незалежні центральні банки, економічні регулятори, менеджери ризиків та аудиторі, стали світовим явищем. Вони сприяють розвитку обізнаності громадськості, оскільки надають надійніші джерела інформації для прийняття рішень і, зрештою, державні інституції все частіше звертаються до них, щоб визначити межі між ринком та державою, вирішувати конфлікти інтересів та розподіляти ресурси, навіть у чутливих етичних сферах, таких як питання конфіденційності чи біотехнології. Проблема полягає в тому, що в існуючій демократичній системі ці актори не підконтрольні громадянським інститутам, їх політичний вплив нелегітимізований. Ф. Вайберт пропонує вирішити проблему через розширення конституційних доктрин розподілу влади, що надасть практичну основу для їх легітимності [14].

Дослідники посткомуністичних демократичних трансформацій у країнах Центрально-Східної Європи Б. Мадяр і Б. Мадловіч у праці «Посткомуністичні режими: актори, інституції та динаміка. Короткий путівник» акцентують увагу на політичних процесах в регіоні та їх впливові на демократичний чи авторитарний розвиток країни. Автори відмічають, що в багатьох випадках демократичні інституції використовуються політичними режимами в маніпулятивних цілях, забезпечуючи фактичну монополізацію влади правлячими елітами. Основними ризиками для демократичного транзиту у посткомуністичних країнах Б. Мадяр та Б. Мадловіч указують: популізм та націоналізм, що використовуються для мобілізації електорату та виправдання авторитарних дій; економічну нестабільність, яка призводить до посилення державного втручання та концентрації влади в руках невеликої групи осіб; зовнішній вплив (зокрема, Росії), що сприяє формуванню авторитарних тенденцій у країнах Східної Європи та на пострадянському просторі. Автори роблять висновок, що посткомуністичні країни продовжують залишатися нестабільними політичними системами, і навіть ті, що колись обрали демократичний шлях, стикаються з ризиками авторитарного відкату більше ніж країни Західної Європи [1].

У своїй праці «Асинхронність демократизації як глобальний тренд формування нового світопорядку» українська дослідниця Н. Наталіна досліджує нерівномірність процесів демократизації у різних країнах та регіонах, підкреслюючи їхній вплив на глобальну систему міжнародних відносин. Авторка розглядає демократизацію не як лінійний процес, а як складний і багатовимірний феномен, що відбувається з різною швидкістю та в різних формах у різних частинах світу. Вона підкреслює, що глобальна нерівномірність демократичних процесів створює нестабільність у між-

народних відносинах та впливає на формування нового світопорядку, зокрема, виникнення конфліктів між демократичними та авторитарними державами, що призводить до політичної фрагментації світу, перехід від однополярної (з домінуванням Заходу) до багатополярної системи, де співіснують різні моделі політичного розвитку [2].

Цікавими є розвідки українських авторів, які досліджують проблеми стійкості демократії в умовах війни. Зокрема, у колективній монографії за загальної редакції П. Петровського наголошується, що навіть у надзвичайних умовах демократія може залишатися життєздатною, якщо управлінські рішення спрямовані на збереження громадянських прав, підтримку діалогу між державою та суспільством і впровадження антикризових реформ із дотриманням принципів верховенства права [3].

Висновки. Виходячи з проаналізованого наративу можна спрогнозувати кілька сценаріїв розвитку сучасних кризових тенденцій демократії: 1) поглиблення авторитаризації за умови подальшого ослаблення демократичних норм і відсутності ефективної реакції суспільства; 2) формування гібридних режимів, для яких характерним є баланс між авторитарними та демократичними елементами, що дозволяє владі зберігати контроль без повної диктатури; 3) демократичне відновлення, умовами якого є активна участь громадян у виборах, боротьба за незалежність інституцій та тиск міжнародних структур.

Слушним бачиться висновок Д. Рансимана, автора фундаментального дослідження з історії демократії від I Світової війни до сьогодення, що найнебезпечнішою для демократії є «пастка впевненості» – переконання, що демократії можуть впоратися з чим завгодно. На його думку, це може призвести до кризи, з якої вже не вибратися. Д. Рансиман доводить, що демократії добре відновлюються після надзвичайних ситуацій, але погано уміють уникати їх. Урок, який демократії зазвичай засвоюють із своїх помилок, полягає в тому, що вони можуть пережити ці кризи, і що жодна криза не є такою поганою, як здається. І нинішні глобальні виклики – борг, війни з тероризмом, піднесення Китаю, зміна клімату – демократія зможе пережити, тільки їй потрібно знайти спосіб вийти з «пастки впевненості» [12].

Авторитарний відкат є реальною загрозою, особливо у країнах, де суспільство втрачає довіру до демократії та підтримує ідею «сильного лідера». Однак цей процес не є неминучим, демократія залежить від компетентного громадянського суспільства. Зокрема, громадяни повинні мати відповідні цінності, знання, навички які дозволять їм професійно взаємодіяти з обраними представниками, глибоко розуміти особливості своїх політичних систем, змістовно брати участь

у суспільному житті та загалом колективно втілювати спільне життя. Ефективна демократія – це також питання інституційних домовленостей та глибоко закріплених нормативних зобов'язань.

В умовах нинішньої глобальної турбулентності, загалом, та реальної загрози самому

існуванню України як демократичної держави, зокрема, актуальним є постійне вивчення усіх чинників кризи демократії, метою якого є робота прогнозів і рекомендацій рішень, які б допомогли уникнути найтрагічніших сценаріїв розвитку цивілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мадяр Балінт, Мадловіч Балінт. Посткомуністичні режими: актори, інституції та динаміка. Короткий путівник. Пер. з англ. О. Тирон. Бостон: Academic Studies Pres, 2023. 248 с.
2. Наталіна Н. О. Асинхронність демократизації як глобальний тренд формування нового світопорядку. Політичне життя. 2023. № 3. С. 118-125.
3. Публічно-управлінські детермінанти демократичного розвитку України в умовах війни: монографія / Петровський П. М., Дробот І. О., Дзяна Г. О., Федорчак О. В. За заг. ред. проф. П. М. Петровського. Львів : ЛА «Піраміда», 2024. 172 с.
4. Широкова Є. О. Сучасні світові тенденції розвитку демократії. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2014. Вип. 61. С. 26-33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/staptp_2014_61_6.
5. «Фашист!» «Ворог усередині!» : поляризація посилюється на останньому етапі виборів у США. URL: https://elpais.com/internacional/elecciones-usa/2024-10-21/fascista-enemigo-interno-la-polarizacion-arrecia-en-el-ultimo-tramo-de-las-elecciones-en-ee-uu.html?utm_source=chatgpt.com.
6. Blake T. King Trump: Fear, Power and the Remaking of American Democracy. Flamingo Books. 2025. 56 p.
7. Challenges to Democratic Participation Antipolitics, Deliberative Democracy, and Pluralism. Edited by Andre Santos Campos and José Gomes André (eds). Lanham, MD : Lexington Books, 2014. 137 p.
8. Crick Bernard. Populism, politics and democracy. Democratization. 2005. № 12. P. 625-632.
9. Hay Colin and Gerry Stoke. Revitalising Politics: Have We Lost the Plot? Journal of Representative Democracy. 2009. № 45. P. 225-236.
10. Inglehart Ronald, Welzel Christian. Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence. Publisher: Cambridge University Press, 2005. 344 p.
11. Rapeli Lauri. The Conception of Citizen Knowledge in Democratic Theory. London: Palgrave Macmillan UK, 2014. 117 p.
12. Runciman David. The Confidence Trap: A History of Democracy in Crisis from World War I to the Present. Updated Edition. Princeton University Press, 2015. 416 p.
13. Shields James G. Political representation in France: a crisis of democracy? Parliamentary Affairs. 2006. № 1 (59). P. 118-137.
14. Vibert F. The Rise of the Unelected: Democracy and the New Separation of Powers. Cambridge University Press, 2007. 210 p.
15. Volpi E. The so-called crisis of political parties is, in fact, evidence of their adaption. Here's why. URL: <https://theloop.ecpr.eu/the-so-called-crisis-of-political-parties-is-in-fact-evidence-of-their-adaption-heres-why/>.
16. Warren Mark E. Governance-driven Democratization. Critical Policy Studies. 2009. №3 (1). P. 3-13.
17. Whiteley Paul. Where Have All the Party Members Gone? The Dynamics of Party Membership in Britain. Parliamentary Affairs. 2009. № 62 (2). P. 242-257.